

УДК 343.535

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-2-16>**Ю. В. Ключик**аспірантка кафедри кримінального права
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З БАНКРУТСТВОМ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ

Статтю присвячено історичному аналізу становлення та розвитку інституту банкрутства в кримінальному законодавстві України. Проведено порівняльну характеристику сучасного кримінального законодавства щодо інституту банкрутства та Кримінального Кодексу України від 2001 р.

Ключові слова: доведення до банкрутства, доведення до неплатоспроможності, кредитор, суб'єкт господарської діяльності, службова особа, фінансові документи, фінансова установа.

Постановка проблеми. На сьогодні ситуації, які пов'язані з доведенням до банкрутства господарюючих суб'єктів, банків, інших фінансових установ, в тому числі й з метою рейдерського захоплення (що створює загрозу для економічної безпеки України), та здатність держави ефективно протидіяти цим суспільно небезпечним явищам, викликають серйозне занепокоєння. Зусиль держави щодо захисту прав суб'єктів господарювання не достатньо, оскільки політика протидії злочинам, які чиняться у сфері банкрутства, відрізняється певною нестабільністю та відсутністю зваженої науково обґрунтованої концепції впливу державних органів.

Окремі проблеми, пов'язані зі злочинами у сфері банкрутства, досліджувалися такими науковцями як П.П. Андрушко, І.Н. Бенедисюк, Б.М. Грек, Н.О. Гуророва, Є.М. Васілін, О.О. Дудоров, О.Є. Звірко, А.М. Клочко, В.М. Кирилко, І.А. Клепицький, Б.Н. Колб, М.Й. Коржанський, Костенко О.М., О.О. Круглова, Н.А. Лопашенко, В.Н. Лук'янов, Н.М. Ляпунова, І.Ю. Михалев, М.І. Мельник, Р.О. Мовчан, О.І. Перепелиця, А.М. Ришелюк, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, М.В. Талан, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк. Відмічаючи значний внесок цих авторів в розробку багатьох теоретичних проблем, слід зазначити, що достатньо питань з розглядуваної проблематики не отримали наукового вирішення.

Інститут банкрутства є характерним для законодавства практично всіх країн із розвинутою ринковою економікою. Своїм походженням він завдячує розвитку підприємництва,

при якому господарюючий суб'єкт (підприємець) несе ризики, пов'язані з цією діяльністю, зокрема і ризик банкрутства. Тож, задля підвищення ефективності інституту банкрутства виникає необхідність його всебічного дослідження, зокрема і шляхом застосування історичного методу.

Мета статті – здійснити аналіз становлення та розвитку інституту банкрутства в кримінальному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Причин, що призводять до банкрутства суб'єкта господарської (підприємницької) діяльності на сьогодні дуже багато. Саме по собі банкрутство не є кримінально караним, якщо воно не корисне та не спричиняє суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди, яка завдана державі або кредиторам. В Україні, фактично, інститут банкрутства виник у 1992 р. після прийняття Закону України «Про банкрутство», але і до цієї події він мав багату передісторію.

Норми права, що регулювали відповідальність за діяння, які пов'язані з фінансовою неспроможністю є дуже давно. Вони виникли разом з появою відносин власності. Ще у Древньому Римі неповернення боргів загрожувало не тільки майну боржника, але і його життю та здоров'ю. Кредиторам надавалася можливість розпоряджатися всім майном боржника, після складання його опису [1, с. 283]. А якщо звернутися до тексту біблії, можна побачити, що за борги продавалося не тільки все майно, але й члени родини боржника, а він сам міг опинитися у в'язниці, з метою відпрацювання боргу.

В Україні також з давніх часів були норми права, які врегульовували проблеми, щодо неповернення боргів та банкрутства з корисних мотивів. Ще на початку XI ст. в першій редакції «Руської Правди» йдеться про злісне банкрутство як різновид шахрайства з метою заволодіння чужим майном. Щодо фінансових відносин кредитора та боржника, то у разі неможливості сплати боргу останній підлягав продажу, а одержані кошти розподілялися між кредиторами [1, с. 284].

Також, питання відповідальності за злочинні діяння, які пов'язані з банкрутством, були врегульовані у Литовських статутах (законодавчих актах Великого князівства Литовського) та такому законодавчому акті як «Права, за якими судиться малоросійський народ» від 1743 р., оскільки на той час до складу Російської імперії входила значна частина Українських земель. Але ще у 1740 р. Російське законодавство доповнилося документом, що мав назву «Статут неспроможності», в якому містилося поняття неплатоспроможності, було передбачено мирову угоду, закріплено статус кураторів. Однак цей законодавчий акт так і не було застосовано на практиці [2, с. 130].

Крім того, питання щодо корисного банкрутства, регулювалися законодавством Австро-угорської імперії, Польщі та Румунії, яке застосовувалося на окремих частинах Українських земель, що входили до складу цих держав [3, с. 39].

У післяреволюційний період на території України також діяли норми, що передбачали процедуру банкрутства. У Цивільному Кодексі УРСР від 1922 р. містилися ст. 219, 260, 289, 3191, в яких були посилання на інститут фінансової неспроможності [3, с. 41]. Але будь-яких норм, які б регулювали саму процедуру банкрутства, не було.

Цивільний процесуальний кодекс УРСР від 1929 р. вже містив положення щодо неспроможності торгових товариств та фізичних осіб. Також ним було передбачено, як окреме провадження, судочинство у справах фінансової неспроможності [4, с. 147]. Але «корисного» банкрутства, як такого, не могло бути априорі, з огляду на економічну політику радянської влади.

25 вересня 1931 р. ВУЦВК своєю постановою скасував частину шосту Цивільного процесуального кодексу УРСР, яка містила норми про питання судочинства у справах фінансової

неспроможності [5, с. 69]. А на початку 60-х рр. норми про банкрутство взагалі було виключено з законодавства.

Разом з одержанням Україною незалежності та відродженням ринкових відносин почався новий етап розвитку цивільно-правового регулювання банкрутства, а відповідно і регулювання відповідальності за злочини у сфері банкрутства.

У 1994 р. в Кримінальний кодекс України (далі – КК України) було введено норми, що передбачали відповідальність за вчинення злочинних дій у сфері банкрутства, а саме: ст. 156-2 «Приховування банкрутства» та ст. 156-3 «Фіктивне банкрутство».

Відповідно до ст. 156-2 КК України кримінально караним вважалось умисне приховування громадянином – засновником чи власником суб'єкта підприємницької діяльності, а також службовою особою суб'єкта підприємницької діяльності своєї стійкої фінансової неспроможності шляхом подання невірогідних відомостей, якщо це завдало великої матеріальної шкоди кредитору [6, с. 431]. У ст. 156-3 КК України наголошувалося на тому, що фіктивним банкрутством є завідомо неправдива заява засновника чи власника суб'єкта підприємницької діяльності, а також службової особи суб'єкта підприємницької діяльності про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед боржником [6, с. 432].

Як бачимо, вже тоді диспозиції цих статей визначали характер суспільно небезпечного діяння винної особи, наслідки у вигляді спричинення матеріальної шкоди (ст. 156-2) та суб'єктів цих злочинів. Але, зазначаючи про подання невірогідних відомостей або завідомо неправдиву заяву, законодавець, водночас, не регулює питання щодо того, як має бути зроблена така заява або подані зазначені відомості. Не вказується відповідна державна установа (як, наприклад, податкові органи тощо). Також, не визнається можливість держави виступати у якості кредитора.

Непередбачувано, на нашу думку, було побудовано диспозицію ст. 156-3 КК України – як таку, що передбачає злочин з формальним складом, коли настання суспільно небезпечних наслідків (у даному випадку – спричинення матеріальної шкоди державі або кредиторам) не охоплюється складом злочину.

Законом України від 30 червня 1999 р. № 784–XIV «Про внесення змін до Закону Укра-

їни «Про банкрутство» КК України було доповнено ст. 156-4 «Доведення до банкрутства» – навмисне, з корисливих мотивів, іншої особистої зацікавленості або в інтересах третіх осіб вчинення власником або посадовою особою суб'єкта підприємницької діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності, яка заподіяла істотну шкоду державним або громадським інтересам або правам та інтересам кредиторів, що охороняються законом [7].

Основним плюсом цієї норми було те, що в ній розширювалося коло потерпілих від злочину (держава, суспільство, кредитори). Але водночас надається оцінне поняття «істотна шкода інтересам», яка не передбачає завдання шкоди матеріальної.

Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р., щодо поняття «кримінальне банкрутство», вже об'єднував чотири делікти, передбачені ст. 218-221, зокрема: ст. 218 – фіктивне банкрутство; 219 – доведення до банкрутства; 220 – приховування банкрутства; 221 – незаконні дії у разі банкрутства. Можна зазначити, що ці норми, своєю появою були зобов'язані прагненням законодавця більш або менш адекватно показати потреби суспільства і закріпити їх у відповідному правовому інституті [3, с. 45]. Але правове регулювання інституту банкрутства, на той час, було, на жаль, далеким від досконалості.

Ст. 218 КК України «Фіктивне банкрутство» передбачала кримінальну відповідальність за завідомо неправдиву офіційну заяву громадянина – засновника або власника суб'єкта господарської діяльності, а також службової особи суб'єкта господарської діяльності, а так само громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом, якщо такі дії завдали великої матеріальної шкоди кредиторам або державі [8, с. 473].

Позитивним є те, що ця норма розширювала коло осіб, які могли вчинити такий злочин. Однак, водночас виникали певні складнощі у відмежуванні даного злочину від шахрайства, оскільки за своїм характером дії, передбачені ст. 218, є особливою формою обману, внаслідок якого може бути заподіяна майнова шкода багатьом суб'єктам.

Відповідно до ст. 219 КК України доведенням до банкрутства визнавалося умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої зацікавленості або в інтересах третіх осіб вчинення власником

або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитору [8, с. 475].

Ця норма, вперше, серед злочинів у сфері банкрутства, передбачала наявність в діях винної особи спеціального мотиву: корисливий мотив, інша особиста зацікавленість, інтереси третіх осіб. Також, хоча безпосередньо у диспозиції статті це не зазначається, але логічним було б припустити, що спеціальною метою вчинення цього злочинного діяння було створення стану стійкої фінансової неспроможності суб'єкта підприємництва.

Під приховуванням стійкої фінансової неспроможності (ст. 220) розумілося умисне приховування громадянином – засновником або власником суб'єкта господарської діяльності, а також службовою особою суб'єкта господарської діяльності своєї стійкої фінансової неспроможності шляхом подання невірогідних відомостей, якщо це завдало великої матеріальної шкоди кредиторам [8, с. 476]. І знову ж таки, норма не передбачає можливості спричинення матеріальної шкоди державі, а тільки – кредиторам.

У ст. 221 КК України «Незаконні дії у разі банкрутства» наголошувалося, що кримінально караними діяннями є:

- 1) умисне приховування майна або майнових обов'язків, відомостей про майно;
- 2) передача майна в інше володіння або його відчуження чи знищення;
- 3) фальсифікація, приховування або знищення документів, які відбивають господарську чи фінансову діяльність – якщо ці дії вчинені громадянином – засновником або власником суб'єкта господарської діяльності, а також службовою особою суб'єкта господарської діяльності у разі банкрутства і завдали великої матеріальної шкоди [8, с. 477].

У зазначених статтях матеріальна шкода вважалася великою, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищувала неоподатковуваний мінімум доходів громадян. А об'єктом цих злочинів виступав встановлений законодавством порядок здійснення господарської діяльності у частині забезпечення інтересів громадян, юридичних осіб та держави від ризиків, пов'язаних з неплатоспроможністю (стійкою фінансовою неспроможністю) суб'єктів господарської діяльності.

Попри те, що зазначені норми були певним кроком уперед щодо кримінально-правового регулювання відповідальності за злочини у сфері банкрутства, через недосконалість законодавства про банкрутство у судовій практиці виникали певні проблеми з його застосуванням. Це, особливо, стосувалося деяких розбіжностей в окремих положеннях кримінального та господарського права. Так, наприклад, якщо, як зазначалося, великою матеріальною шкодою вважалася, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищувала неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то водночас справа про банкрутство порушувалася господарським судом якщо вимоги кредиторів сукупно становили не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати. Тож законодавство у сфері банкрутства потребувало подальшого вдосконалення та погодження між різними галузями права.

15 листопада 2011 р. було прийнято Закон України № 4025-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності», на підставі якого з КК України, серед інших, було виключено статті 218, 220, 221. На даний момент відповідальність за такі діяння регулюються Адміністративним кодексом України (статті 164-15, 164-16, 164-17).

2 березня 2015 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних з банком осіб» (№ 218-VIII) [9] до КК України було введено новелу – ст. 218-1 «Доведення банку до неплатоспроможності», відповідно до якої кримінально караним є умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої зацікавленості або в інтересах третіх осіб вчинення пов'язаною з банком особою будь-яких дій, що призвели до віднесення банку до категорії неплатоспроможних, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі або кредитору [10]. Хоча і досі навколо цієї норми точаться гарячі дискусії (щодо її актуальності, необхідності, конструкції). Певні сумніви викликають такі її положення, як:

1) «<...> вчинення пов'язаною з банком особою будь-яких дій, що призвели до віднесення банку до категорії неплатоспроможних», адже довести банк до неплатоспроможності можна не тільки шляхом умисних дій, але й умисною бездіяльністю;

2) «<...> якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі або кредитору», але ж така

шкода, зазвичай, завдається декільком кредиторам, а не одному.

Крім того, невдалим є використання сурядного сполучника «або» тому, що шкода завдається, як правило, як державі, так і кредиторам.

16 липня 2015 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку» (№ 629-VIII) [11], на підставі якого у якого КК України було включено ст. 220-1 «Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності» та ст. 220-2 «Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи».

У ст. 220-1 КК України вказується, що кримінально караним діянням є внесення керівником або іншою службовою особою банку до бази даних про вкладників завідомо неправдивих відомостей. Крім того, підвищують кримінальну відповідальність такі дії: вчинення такого діяння повторно або за попередньою змовою групою осіб; внесення керівником або іншою службовою особою банку у звітність, яка подається до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, завідомо неправдивих відомостей; умисне пошкодження або знищення керівником або іншою службовою особою банку бази даних про вкладників або вчинення дій, що унеможливають ідентифікацію вкладника за інформацією, наявною у базі даних про вкладників, або вчинення дій, наслідком яких є незаконне збільшення суми витрат Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, пов'язаних з виведенням банку з ринку, або унеможливають початок здійснення виплат коштів вкладникам неплатоспроможного банку відповідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [10]. А, відповідно до ст. 220-2 КК України злочином є внесення змін до документів або реєстрів бухгалтерського обліку або внесення у звітність фінансової установи завідомо неповних або невірогідних відомостей про угоди, зобов'язання, майно установи, у тому числі яке перебуває в довірчому управлінні, чи про фінансовий стан установи, чи підтвердження такої інформації, надання такої інформації Національному банку України, опублікування чи розкриття такої інформації в порядку, визначеному законодавством України,

якщо ці дії вчинені з метою приховування ознак банкрутства чи стійкої фінансової неспроможності або підстав для обов'язкового відкликання (анулювання) у фінансової установи ліцензії або визнання її неплатоспроможною [10].

Висновки. Тож на сьогодні кримінально-правова охорона відносин у сфері банкрутства здійснюється з допомогою чотирьох статей КК України: 218-1 «Доведення банку до неплатоспроможності», 219 «Доведення до банкрутства», 220-1 «Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності» та 220-2 «Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи». А з огляду на постійні зміни в економічній системі України та особливості політичної спрямованості держави, стає зрозумілим постійна необхідність в удосконаленні кримінального законодавства щодо інституту банкрутства.

Список використаної літератури:

1. Чернявський С.С. Становлення та розвиток інституту банківської неспроможності: історико-правовий аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2005. № 5. С. 282–296.
2. Бутирська І.А. Історія становлення регламентації правового становища учасників справи про банкрутство. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. № 65. С. 127–133.
3. Грек Б.М. Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2005. 220 с.
4. Яковлев О.О. Становлення та історичні аспекти розвитку інституту банкрутства в Україні. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2. С. 140–148.
5. Повар П.О. Історія розвитку законодавства про ліквідацію підприємств. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. 2007. Вип. 77/78. С. 68–73.
6. Коржанський М.Й. Популярний коментар Кримінального кодексу України. Київ : Наукова думка, 1997. 696 с.
7. Про внесення змін до Закону України „Про банкрутство : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1999. № 42-43. Ст. 378. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ : А.С.К., 2002. 936 с.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних з банком осіб : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 17. Ст. 122. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-03. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 43. Ст. 386 URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Ключик Ю. В. Уголовная ответственность за преступления, связанные с банкротством в историческом аспекте

Статья посвящена историческому анализу становления и развития института банкротства в уголовном законодательстве Украины. Проведена сравнительная характеристика современного уголовного законодательства касательно института банкротства и УК Украины от 2001 г.

Ключевые слова: доведення до банкрутства, доведення до неплатежеспособності, кредитор, суб'єкт господарської діяльності, службове лице, фінансові документи, фінансове учреждение.

Kliuchyk Yu. V. Criminal responsibility for crimes related to bankruptcy in historical aspects

The article is devoted to the historical analysis of the formation and development of the institution of bankruptcy in the criminal legislation of Ukraine. A comparative description of the modern criminal legislation regarding the institution of bankruptcy and the Criminal Code of Ukraine of 2001 has been carried out.

Key words: bankruptcy, insolvency, creditor, business entity, official, financial documents, financial institution.